

En aan het einde van de reis altijd de dood

– Femmie Rietdijk-Liezenga

Gedurende vijf jaar heb ik samen met mijn man op het Theosofisch Centrum in Naarden gewoond. Mijn taak was daar onder andere het ontvangen van gasten. Daardoor ben ik in de gelegenheid geweest mensen van over de hele wereld te ontmoeten, mensen van alle rangen en standen. Met de meesten van hen heb ik aan tafel gezeten, met sommigen heb ik gekookt, waarbij we vaak uitbundig plezier hadden, met een enkeling ben ik uit geweest om hem of haar ons mooie landje te laten zien. Het mooiste aan de contacten vond ik de vaak intensieve gesprekken. Door deze contacten ben ik me er eens te meer bewust van geworden dat ieder mens volstrekt uniek is. Dat ieder mens de moeite waard is. Maar ook dat geen mens ontkomt aan lijden. Zoals de Boeddha onderwees, ontkomt geen mens aan ziekte, ouderdom of dood. Dat is een feit. Of je nu arm bent of rijk, dom of geleerd, man of vrouw, je ontkomt hier niet aan. En van die drie staat aan het einde van je leven de dood je altijd op te wachten. Afgezien hiervan is er onnoemelijk veel leed in de wereld: het verliezen van een baan, armoede, honger, oorlogen, etc., etc..

De onvermijdelijkheid van ziekte, ouderdom en dood zouden wij als feiten moeten aanvaarden. Maar in de moderne tijd met al zijn techniek zie je dat wij steeds meer vervreemden van deze drie. Wij weten niet meer hoe op een waardige manier er mee om te gaan.

Wij weten niet meer hoe met gratie oud te worden en vermijden het om ouderdom als een feit onder ogen te zien. Antirimpelcrèmes, blonderingen en facelifts zijn hier de tekenen van. Oud is uit, jong is in.

Wat betreft ziekte, hebben wij voor elke kwaal een remedie en onze zieke mensen worden opgeborgen in inrichtingen, verpleeginstellingen en ziekenhuizen. Daar zal de specialist ons wel vertellen wat het beste voor ons is. De moderne techniek staat immers voor niets! Wij zijn in staat om onze levens heel lang te rekken en vinden het haast vreemd als een zieke zegt dat hij gewoon dood wil gaan en genoeg genoeg vindt.

Wij zijn vergeten hoe te sterven. En dikwijls denk ik dat we totaal het spoor bijster zijn wat betreft hoe te leven. Misschien zijn wij in onze Vereniging het spoor wat minder bijster dan vele anderen, omdat we theosofie op ons pad hebben

gevonden. Maar toch geloof ik niet dat wij 'theosofen' het zoveel beter doen dan anderen. Hebben *wij* al volledig inzicht in lijden? Ieder van ons heeft zijn persoonlijk leed: kleine woordenwisselingen, onbegrip, angst, afgescheiden-zijn. De eenheid predi- cken is heel wat anders dan haar te leven...

Is het niet zo dat, zolang er in onze levens nog plaats is voor onbegrip, onenig- heid, ik tegenover jij, zolang er in onze harten nog kleine oorlogen woeden, wij nog steeds geen volledig inzicht in lijden hebben? De Boeddha zegt: 'Het beëin- digen van smart betekent het begin van Compassie.' Het nog niet volledig uitban- nen van ons persoonlijk, 'kleine' leed staat ons eerste doeleinde in de weg: Het vormen van een kern van broederschap. Ik bedoel met het 'kleine' leed onze arrogan- tie, agressie, hebzucht en alle gevolgen van dien. Het grote lijden: ziekte, ouderdom en dood is iets dat de hele mensheid gemeen heeft. Iedereen krijgt hier in zijn leven mee te maken, òf in zichzelf òf in zijn omge- ving. Iedereen krijgt vroeg of laat te maken met het verdriet dat je overkomt als je een dierbare verliest. Je ziet het overal: het immense verdriet van moeders die hun kind verliezen in een oorlog, de totale ontredde van kinderen die hun ouders kwijt zijn. Maar ook de wanhoop van mannen die niets kunnen doen voor hun gezin in de vluchtelingenkampen, alles waaraan ze met zoveel inspanning hadden gewerkt, kapot en achtergelaten. Ze hebben hun familie niets meer te bieden. We kennen de beelden van de televisie en ons hart breekt als we dat zien.

Verdriet doet losrukken

Als er een dierbare sterft, is er altijd de schok van het verlies, van het onherroepe- lijke. Dit verdriet is niet iets abnormaals. Het hoort er bij. Er wordt iets losgerukt, niet alleen zichtbaar, maar ook onzicht- baar. Een dierbare zit in je verweven. En àlle losrukken doet pijn. Dat is een feit. Dus moet je door dat verdriet, die pijn heen. Het niet vermijden, of er over theo- retiseren. Er heel dicht bij blijven, het voelen, het bekijken als het ware. Dan kun

je het daarna loslaten. Totaal. Zodat het niet jòu gaat beheersen. Echt verdriet is ècht, het heeft niets sentimenteels, niets onwaarachtigs. Echt verdriet bij de dood van een dierbare geeft op het moment zelf een diepe, bijna dierlijke en lichamelijke pijn. Wat zou daar mis mee zijn? Dat is er gewoon. En als we aanvaarden dat het er is, neemt het ook gewoon weer af. Dat is een wet: alles wat een begin heeft, heeft ook weer een einde.

Ik geloof dat de problemen pas beginnen als we tegen dit soort natuurlijke dingen in gaan. Dan voelen we ons verdriet niet

---

De Boeddha zei: 'Het beëin- digen van smart betekent het begin van Compassie.'

meer en begrijpen we ook het verdriet van anderen niet echt en hebben we er slechts theorieën over. Wanneer we aan de andere kant ons verdriet niet loslaten, maar het gaan koesteren, worden we sentimenteel. Dan komt ons kleine egoetje in het geding en zeggen we dat we niet zonder die ander kunnen leven, dat we voor ons geluk afhankelijk zijn van die ander. Dan vinden we onszelf heel zielig. Maar die ander komt nooit meer terug, dat is een feit. Hoe komt het dat we het zo moeilijk vinden om met feiten te leven? Waarom weven we overal roze sluiers omheen? Als we om ons heen kijken, zijn zovèél mensen alleen, afgescheiden van hun dierbaren. Je bent nooit de enige. En altijd zijn er weer mensen die nog ergere dingen meemaken dan jij. Ook dat is een feit. Er is zoveel immens verdriet in de wereld. Dat hebben wij allemaal gemeen. Niet jouw verdriet of mijn verdriet, maar Verdriet. Schept het feit dat iedereen verdriet kent niet een band tussen ons allen als we het op deze manier benaderen?...

Als je verdriet beschouwt als jouw verdriet, jou aangedaan door anderen, schept dat dikwijls gevoelens van haat en wraak. Waarom leren wij mensen nooit? Waarom doen wij elkaar zoveel leed aan?

Een eindeloze spiraal van haat, wraak, verdriet, meer haat, meer wraak, meer verdriet. Waarom gaan mensen in Kosovo na die totale ontreddeering elkaar toch weer te lijf en komt er weer een nieuwe spiraal van geweld met het bijkomende verdriet? Waarom zint een mens op wraak? 'Jij hebt mijn huis plat gebrand, nu brand ik jouw huis ook plat, kun je voelen hoe dat voelt.' 'Ik heb mijn familie verloren, nu schiet ik jouw familie ook dood.' Begrijp me goed: ik zeg *niet* dat ik béter ben. Ik weet niet hoe ik in zulke omstandigheden zou reageren. Maar ik vraag: 'Hoe komt het dat een mens na zo'n totale ontreddeering niet zegt: 'Dit gun je zelfs je ergste vijanden niet. Ik onderneem geen tegenactie. Ik stop met gewelddadig-zijn.

Lijden we niet allemáál aan onze afgescheidenheid?

Radicaal! Ik zie waar het toe leidt en daarom stap ik uit die spiraal. Ik doe daar nooit meer aan mee." Ontbreekt het ons aan totaal inzicht? Is het voor ons te moeilijk om ons ikje op te geven? Begrijp me goed, ik weet ècht niet of ik in zulke omstandigheden anders zou reageren dan deze mensen in Kosovo. Ik zie gewoon hoe een mens zoals jij en ik reageert en ben verbijsterd. Dat zit in jou en mij: deze haat, deze wraakzucht. Vanuit je comfortabele stoel is het zo eenvoudig, maar in the struggle for life zo vreselijk moeilijk. 's Morgens in je meditatie weet je het precies, maar je bent de trap nog niet af of je bent het al weer kwijt. Hoe zou je er dan aan denken te midden van oorlogsgeweld? Kun je oefenen in mededogen? Kun je oefenen in onbaatzuchtigheid? Kun je oefenen in egoloosheid? Of is er geen weg?

Begin van compassie

Het beëindigen van smart is het begin van Compassie, zei de Boeddha. Kun je leed, smart beëindigen, volledig, totaal? Het leed in de wereld kun je niet beëindigen,

het is er, dat hoor en zie je elke dag en lees je in de krant. Maar kun je voor je zèlf het leed beëindigen? Geen leed meer toevoegen aan al dat leed in de wereld? Ik weet niet of ik dat kan, ik heb daar geen antwoord op, maar de zin 'The ending of sorrow is the beginning of Compassion' heeft me geraakt. Deze zin zit altijd ergens in mijn achterhoofd. Deze zin bevat waarheid, dat voel ik aan. En ik zie dat ons kleine verdriet, indien gekoesterd, meer lijden, meer haat, meer ontreddeering in de wereld brengt. En ik zie dat Compassie van een totaal andere orde is dan haat.

Ik woon niet in Kosovo. Ik woon in een keurige straat met ogenschijnlijk keurige mensen, geen haar verschil met toen er nog geen oorlog was in Kosovo. Keurige straten met allemaal keurige mensen, Serven en Kosovaren waren er burenen. Ook in mijn straat woont van alles door elkaar: blank, zwart, wel een godsdienst, geen godsdienst, getrouwd, gescheiden, samenwonend, mannen en vrouwen, kinderen en bejaarden. En o, we zijn zo tolerant en o, zo beleefd! Totdat iemand herhaaldelijk zijn radio te hard zet, of ongevraagd over jouw erf loopt, of zijn onkruid maar laat groeien, zodat de zaden er van in jouw tuin waaien. Of je zit te lezen en de kinderen van de burenen blijven maar blèren! 'Ik vind je heel aardig, maar kom me niet te na!' Hoe keurig zijn wij, hoe beschaafd? In mijn straat komen naar buiten toe geen ruzies voor, maar in de anderhalf jaar dat wij hier nu wonen, zijn er al diverse echt-paren gescheiden...

Moet ons lijden eindeloos door gaan? Zijn wij gedoemd ons eeuwig afgescheiden te voelen van de ander? Wij zijn allemáál alleen en daar lijden we aan. We willen zó graag dat de ander óns begrijpt. Maar doen we ooit ècht ons best de ánder te begrijpen? Hebben wij niet met elkaar gemeen dat we begrepen willen worden door de ander en willen we niet graag dat er van ons gehouden wordt? Lijden we niet allemáál aan onze afgescheidenheid?...

Wie zijn we en waarom zijn we hier? Om elkaar af te slachten? Uit te hongeren? Uit

te buiten? Te bestelen? Te beliegen? Te beledigen?...

Spontane actie

‘Wees hard voor je zelf als de pit van de mango’, zei de Boeddha, ‘maar zacht en vriendelijk voor de ander, als het zachte vruchtvlies ervan.’ Dat houdt nogal wat in als je daar diep over nadenkt. ‘Loving kindness’ kun je niet oefenen, loving kindness is een spontane actie die van binnen uit opborrelt. Als dat niet zo is, en het is bedácht, dan is het geen loving kindness meer. Wat kun je doen als dit alleen maar in spontaniteit kan? Misschien feiten zien als feiten? Daar niets aan willen veranderen vanuit het kleine ego, maar ze werkelijk zien als feiten? En *zien* wat wreedheid doet, wat afgescheidenheid te weeg brengt: immens, immens verdriet? Misschien kunnen we kijken wat we *gemeenschappelijk* hebben en van daaruit verder gaan? We hebben ons gevoel van afgescheidenheid gemeen, we hebben gemeen dat we allemaal leven in een wereld waar een immens lijden gaande is. Misschien kan dat ons mededogen wekken en ons doen besluiten om voorgoed de rug toe te keren naar de keten van eindeloze conflicten, de spiraal van haat en geweld.

We hebben allemaal gemeen dat we eens zullen sterven en niet weten hoe dat zal zijn.

We hebben allemaal gemeen dat we op deze prachtige aarde leven, dat zij de enige plek in het heelal is, voor zover wij weten, waar wij kunnen leven...

Misschien moeten we onze hebzucht beter bekijken. Niet alleen op materieel gebied, daar is hebzucht goed zichtbaar voor ons allemaal. Maar misschien moeten we leren over hebzucht op immaterieel gebied. Het is een draak met vele, vele koppen. Als je hem bestrijdt, wordt hij steeds agressiever. Heb je de ene kop neer gesabeld, dan steekt hebzucht weer een andere kop op. Een draak moet je diep in de ogen kijken heb ik uit een sprookje

geleerd, dan pas verliest hij zijn macht. Hoe dieper je in hebzucht afdaalt, hoe subtieler het kleed waarin hij zich hult...

Fundamentele angst

Ligt aan de basis van hebzucht niet een fundamentele angst? Angst je zekerheid, je veiligheid te verliezen, angst ‘niets’ te zijn? Hebben wij die angst niet allemaal gemeen? En zijn wij ook niet allemaal bang voor het onbekende?

Als we zien dat we allemaal dezelfde angsten delen, schept dát niet een band? Geeft dát niet een gevoel in ieder van ons afzonderlijk dat we met z’n allen getrokken zijn in een reis waar wij geen van allen de afloop van weten, alleen dat aan het einde van ons leven altijd de Dood op ons

---

**We hebben allemaal gemeen
dat we eens zullen sterven en
niet weten hoe dat zal zijn.**

wacht? Maar hóé dat zal zijn, moeten we ieder heel alleen ervaren. Hoeveel mooie boeken we er ook over gelezen hebben, wat de Meesters ons er ook over zeggen, het blijft het grote mysterie aan het einde van ons leven. Het enige dat we weten, is dat we niets mee kunnen nemen. Alles wat ons ikje verzameld heeft, zullen we achter moeten laten. Al onze kennis, al onze boekenwijsheid, al ons zogenaamde weten. In het uur van je dood helpt arrogantie je niet. Is arrogantie niet het toppunt van blindheid, van afgescheidenheid?

Kunnen we leven in niet-weten? Zonder theorieën? Zonder boekenwijsheid? Volledig in ‘niet-weten’? Met een open mind en de onschuld van een kind? Heel, heel nederig?...

Zonder ook maar één vaststaand beeld, niet van jezelf, niet van je mede-reiziger, noch van het leven, noch van de dood, nergens van? Al ontdekkende leren over het leven, is dát misschien de reden van ons bestaan?